

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Касымов Адылбек Акматалиевич,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
КР Агартуу министрлигинин алдындагы Республикалык педагогикалык
кызматкерлердин квалификацияларын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Кыргызбаева Бубуниса Хабибилаевна,
изденүүчү,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**«МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН КЕСИПТИК ӨЗҮН-ӨЗҮ ТААНУУСУ»
ТҮШҮНҮГҮН АНАЛИЗДӨӨ: МАҢЫЗЫ, КЛАССИФИКАЦИЯ**

*Касымов Адылбек Акматалиевич,
кандидат педагогических наук, доцент,
Республиканский институт повышения квалификации педагогических
работников и переподготовки педагогических кадров при Министерстве просвещения КР,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Кыргызбаева Бубуниса Хабибилаевна,
соискатель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ
ШКОЛЬНИКОВ»: СУЩНОСТЬ, КЛАССИФИКАЦИЯ**

*Kasymov Adylbek Akmataliyevich,
Candidate of Pedagogical Sciences, Docent,
Republican Institute for Advanced Training of Pedagogical Staff and
Retraining of Pedagogical Personnel under the Ministry of Education of the Kyrgyz Republic,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Kyrgyzbaeva Bubunisa Habibilaevna,
Applicant,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**ANALYSIS OF THE CONCEPT OF «PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION
OF SCHOOLCHILDREN»: ESSENCE AND CLASSIFICATION**

Аннотация: Макалада «окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу» түшүнүгүнө азыркы учурдагы социалдык-экономикалык шарттардын контекстинде системдүү талдоо жүргүзүлөт. Е.А. Климов, А.Г. Пряжников, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, Д. Сьюпер ж.б. окумуштуулар тарабынан сунушталган теориялык мамилелер жана аныктамалар талдоого алынат. Кесиптик өзүн-өзү таануунун маани-маңызы, мүнөздүү белгилери көрсөтүлүп, анын кеңири таралган илимий моделдери классификацияланат. Сын көз менен талдоонун негизинде, мектеп окуучуларынын кесиптик өзүн-өзү таануунун интегративдик мүнөзүн чагылдыруучу, түшүнүктүн автор тарабынан такталган аныктамасы сунушталат. Изилдөөнүн жыйынтыктары педагогикалык практикада, кесиптик багыт берүү ишинде жана билим берүү программаларын иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн.

Аннотация: В статье представлен системный анализ понятия «профессиональное самоопределение школьников» в контексте современных социально-экономических условий. Изучены теоретические подходы и определения, предложенные Е.А. Климовым, А.Г. Пряжниковым, Л.С. Выготским, С.Л. Рубинштейном, Д. Сьюпером и др. Выделены существенные характеристики профессионального самоопределения и проведена классификация распространённых научных моделей. На основе критического анализа предложено уточнённое авторское определение понятия, отражающее интегративный характер профессионального самоопределения школьников. Результаты исследования могут быть использованы в педагогической практике, профориентационной работе и разработке образовательных программ.

Annotation: The article presents a systematic analysis of the concept of “professional self-determination of schoolchildren” within the context of contemporary socio-economic changes. The study examines theoretical approaches proposed by E.A. Klimov, A.G. Pryazhnikov, L.S. Vygotsky, S.L. Rubinstein, D. Super and others. The author outlines the essential characteristics of professional self-determination and classifies the main scientific models. Based on critical analysis, an updated definition of the concept is proposed, reflecting its integrative and dynamic nature. The results can be used in pedagogical practice, career guidance and the design of educational programs.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик өзүн-өзү таануу, окуучулар, кесиптик багыт берүү, кесип тандоо, кесиптик бирдейлик, педагогикалык коштоо.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, школьники, профориентация, профессиональная идентичность, выбор профессии, педагогическое сопровождение.

Key words: professional self-determination, schoolchildren, career choice, professional identity, career guidance, educational support.

Киришүү. Мектеп окуучуларынын кесиптик өзүн-өзү аныктоо көйгөйү учурдагы педагогикалык изилдөөлөрдө борбордук орунду ээлейт, анткени дал ушул мектепте окуу этабында кесиптик бирдейликтин/иденттүүлүктүн негиздери түптөлөт, жашоо пландары аныкталат, келечектеги билимдин жана эмгек ишмердүүлүгүнүн багыттары калыптанат. Социалдык-экономикалык реалдуулуктун ылдам темпте өзгөрүү шарттарында, жаңы кесиптердин пайда болушунда, ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгүнө жана инсандын мобилдүүлүгүнө талаптардын өсүшүндө окуучуга кесиптик траекторияны

аң-сезимдүү тандоо бир кыйла татаалдыкты жаратып жатат.

Кесиптердин популярдуулугу өлкөдөгү социалдык-экономикалык өсүүгө байланыштуу болот. Андыктан Кыргызстанда курулуш, соода, кызмат көрсөтүү тармактарындагы кесиптерге суроо-талап бир аз жогорулап жаткандыгы байкалат. Бирок бул тармактарда дагы да чет элдик адистер тартылып жатат, толугу менен улуттук адистер ээлеген жок. Демек, квалификациясы азыркы талаптарга төп келген жумушчу жана кызматчы кадрларды даярдоодо азыркы учурдагы эмгек рыногунун талаптарын эске алуу керек.

Кесипке багыт берүү ишинин мазмуну өлкөнүн социалдык, экономикалык, маданий өнүгүүсүнө көмөктөшүүчү адистиктерге ориентациялоону түзүү керек. Албетте, ошону менен катар, XXI кылымда пайда болуп жаткан жана жоголуп бараткан кесиптерди эске алуу менен уюштуруу зарыл. Негизинен маалыматтык-коммуникациялык технологиялык, IT-технологиялык ж.б. кесиптерге багыт берүүнү перспектива катары алуу абзел. Кесипке багыт берүү ишинин өзөгү – бул ар бир окуучунун кесиптик өзүн-өзү таануусу.

Өлкөбүздө мектеп окуучуларына кесипке багыт берүүдө Кыргызстандын окумуштуу-педагогдору Ш. Алиев, А. Алимбеков, И.Б. Бекбоев, Д.Б. Бабаев, Э.М. Мамбетакунов, А. Мамытов, Г.А. Зикирова, К.Т. Мамасадыкова, А.А. Таштемирова, М.К. Жороева, Ш.Ж. Курманкулов ж.б. орчундуу салым кошушкан. Алсак, Ш. Алиев башталгыч класс мугалими, И.Б. Бекбоев математика мугалими, Д.Б. Бабаев физика мугалими, А. Мамытов дене тарбия мугалими адистигине багыт берүү боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Ал эми Г.А. Зикирова, К.Т. Мамасадыкова, А.А. Таштемирова инженердик адистиктерге кесиптик багыт берүүнүн теориялык жана практикалык механизмдерин карашкан. М.К. Жороева, Ш.Ж. Курманкулов колледждерде кесипке багыт берүү маселелерине көңүл бурушкан. Кыргыз окумуштуу-педагогдорунун илимий-педагогикалык изилдөөлөрү мектептеги кесипке багыт берүү ишинин өз денгээлинде эместигин далилдеп турат. Анткени кесипке багыт берүү иши мектепте аякташы керек. Ал эми кесиптик окуу жайда студент жалпы орто билимине таянып, тандап алган адистиги боюнча билим алуу менен алектениши абзел.

Азыркы коом жаш муунга *аныксыздыкта багыт ала билгичтикти*, өз мүмкүнчүлүктөрүн анализдөөнү, универсалдуу компетенцияларга ээ болууну жана үзгүлтүксүз окууга даярдыкты сурап жатат. Бул кесиптик өзүн-өзү таанууну XX кылымдагы классикалык моделге караганда дагы да татаалдатып, аны көп денгээлдүү абалга туш кылды.

Илимий адабият кесиптик өзүн-өзү аныктоонун маңызын түшүнүүгө кеңири спектрдеги мамилелерди демонстрациялап жатат. Биринчи жагынан, ал инсандын мотивдерин жана ориентациясын калыптан-дыруунун психикалык процесси катары карайт (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн). Экинчи жагынан, кесиптик бирдейликти түптөө процесси катары карайт (Д. Сьюпер, Э. Фримен). Изилдөөнүн үчүнчү тилкеси көңүлдү кесипти тандоонун социалдык-маданий шартталышына бурат (П. Бурдьё, Б. Гершунский).

Илимий иштердин молдугуна карабастан, «Кесиптик өзүн-өзү таануу» түшүнүгүн аныктоодо биримдик жок. Бул педагогдордун, психологдордун жана ата-энелердин практикада кесиптик багыт берүү иш-аракетин оордотот.

Макаланын максаты – мектеп окуучуларынын кесиптик өзүн-өзү таануусунун илимий аныктамаларына салыштырма анализ жүргүзүү, анын маңызы боюнча мүнөздөмөлөрүн бөлүп көрсөтүү жана заманбап илимий моделдеринин классификациясын сунуштоо.

Изилдөөнүн методологиясы. Макаланын теориялык-методологиялык негизин төмөнкү мамилелер түзөт:

1. *Маданий-тарыхий мамиле (Л.С. Выготский):* өзүн-өзү аныктоо маданий нормаларды өздөштүрүү процессинде, кадыр-барктуу улуу адамдар менен мамилелешүү жана социалдык практикага сүнгүү [3].

2. *Субъекттик мамиле (С.Л. Рубинштейн):* кесиптик тандоо – инсандын активдүүлүгүнүн жана өз алдынчалыгынын, анын өз жашоо жолун салуу жөндөмүнүн көрүнүшү [4].

3. *Кесиптик калыптануу теориясы (Е.А. Климов, Д. Сьюпер):* кесиптик өнүгүү кесиптер дүйнөсүн изилдөөнү, кесиптик ниеттердин жана кесиптик бирдейликтин / иденттүүлүктүн калыптануусун камтыган этаптардын удаалаштыгы катары каралат [1, 5].

4. *Компетенттүүлүк мамиле:* өзүн-өзү аныктоо рефлексия, пландаштыруу, сынчыл

ойлом, коммуникативдүүлүк сыяктуу универсалдуу компетенциялардын калыптанышын талап кылат.

Изилдөө методдору: теориялык анализ, салыштырма-тарыхый метод, илимий булактарды контент-талдоо, структуралык-функционалдык анализ.

1. «Кесиптик өзүн-өзү таануу» түшүнүгүнүн теориялык негиздери. Кесиптик өзүн-өзү таануу салттык түрдө инсандын ички мүнөздөмөлөрүнүн жана өнүгүшүнүн сырткы шарттарынын өз ара аракеттеринин жыйынтыгы катары сыпатталат. Ал өз кызыгууларын, жөндөмдөрүн, баалуулуктарын талдоону, кесиптик ниеттеринин калыптанышын жана билим алуу траекторияларын тандоону ичине камтыйт.

Мектеп окуучулары үчүн бул процесс бир катар спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ:

- ата-энелерден жана мугалимдерден көз карандылыктын жогорулуугу;
- практикалык кесиптик иш-аракет тажрыйбасынын чектелүүлүгү;
- социалдык тармактардын жана санариптик контенттин таасири;
- сырткы мотивациянын басымдуулугу;
- тандоону эрте жасоо зарылдыгы (7-, 9- жана 10-класстан кийин).

Кесиптик өзүн-өзү аныктоо бүгүнкү күндө кесипти бир жолку тандоо актысы катары эмес, кесиптик иденттүүлүктү калыптандыруунун узак мөөнөттүү, өмүр бою улануучу процесс катары каралып жаткандыгын баса белгилөө маанилүү.

Окумуштуулар (Д. Сьюпер [5], М. Савикас [5], С.Н. Чистякова [7]) кесиптик өзүн-өзү аныктоонун/таануунун төмөндөгү компоненттерин бөлүп көрсөтүшөт:

1. Когнитивдик компонент: кесиптер, талаптар, билим алуу маршруттары жөнүндө билимдер.

2. Мотивациялык компонент: кызыгуулар, ыкташуулар, баалуулуктар, ниеттенүүлөр.

3. Эмоционалдык-эргтик компонент: ишенимдүүлүк, жетүү мотиви, тандоого даярдык.

4. Жүрүм-турум компоненти: кесиптик иш-аракетке аралашуу, долбоорлордо, ийримдерге катышуу активдүүлүгү.

5. Социалдык компонент: үй-бүлөнүн, мектептин, классташтардын, медианын, туугандардын, аяш ата, аяш энелердин таасири.

Мектеп жашында маалыматтык-мотивациялык баланс өзгөчө маанилүү, анткени көпчүлүк учурда бала маалыматка ээ болот же болбойт, же ички мотивация жетишпейт, же экөө тең тартыш болот. Ошондуктан, «мыкты врач, инженер, бизнесмен, дыйкан, алдыңкы фермер, жаңычыл (новатор) адамдар, малчы, тикмечи ж.б. кесип ээлери жөнүндө маалымат берүү, электрондук билим берүүчү ресурстарды, мультимедия ыкмаларын колдонуу менен келечекте керектүү кесиптер жөнүндө маалымат берүү, мазмундуу материалдарды көрсөтүү, социалдык өзгөртүүчү аракет, өндүрүш жана ишкана менен тааныштыруу» зарыл [8, 112].

2. Жетектөөчү авторлордун аныкмаларынын салыштырма анализи.

2.1. Е.А. Климов кесиптик өзүн-өзү аныктоону/таанууну кесипти аң-сезимдүү тандоону камсыздоочу психологиялык жана социалдык процесстердин интеграциясы катары карайт. Ал кесиптик калыптануунун этаптуулугун белгилейт: баланын оюнунан эмгек рыногуна чыгуусуна чейин [1].

Е.А. Климов боюнча, кесиптик өзүн-өзү аныктоо/таануу төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- кесиптер дүйнөсүндө ориентация;
- өзүнүн жеке мүмкүнчүлүктөрүн өз алдынча баалоо;
- эмгектин талаптарын түшүнүү.

Анын мамилеси атамекендик кесиптик багыт берүүдө база болуп эсептелет.

2.2. А.Г. Пряжников кесиптик өзүн-өзү таанууну/аныктоону баарынан мурда инсандык маңызды издөө катары карайт, мында кесип тандоо адамдын жашоодогу баалуулуктары жана дүйнө таанымы менен байланышта болушу керек [2].

Түйүндүү элементтер:

- маанинин калыптанышы;
- жеке миссияны түшүнүү;
- өзүн-өзү өнүктүрүүгө даярдык.

Мамиле терең гумандуу, инсандык өнүгүүгө багытталган.

2.3. *Л.С. Выготский боюнча* кесиптик өзүн-өзү таануу/аныктоо социалдык нормаларды интериоризациялоо аркылуу, баланы улуулардын эмгек ишмердүүлүгүнө аралаштыруу аркылуу өнүгөт [3].

Кесип тандоо – маданий жактан ортомчулук кылынган процесс, мында социалдык чөйрө жана окутуу чечүүчү ролду ойнойт.

2.4. *С.Л. Рубинштейн* өзүн-өзү аныктоону/таанууну субъективдик акт катары, ал эми кесиптик өзүн-өзү таанууну – инсандын өз алдынчалыгынын конкреттүү формасы катары карайт [4].

Кесип тандоо – бул эркин, жоопкерчиликтин жана өзүн-өзү башкаруунун актысы.

2.5. *Д. Сьюпер* кесиптик өнүгүүнүн эң таасирлүү теорияларынын бирин, кесиптик иденттүүлүктү/бирдейликти калыптандыруунун беш стадиясын сыпаттоо менен сунуштаган [5].

Мектептеги жаш-курак төмөндөгү стадияларга туура келет:

- өсүү (кызыгуулардын калыптанышы);
- изилдөө (кесиптерге аралашып көрүү, маалымат издөө).

Сьюпердин түйүндүү идеясы – кесиптик өзүн-өзү аныктоо Мен-концепция процессинин бөлүгү.

3. Болгон мамилелердин критикалык анализи. Ар бир мамиленин баалуулугуна карабай, бир катар чектөөлөр орун алат:

1. Е.А. Климовдун мамилеси туруктуу эмгек рыногунун шарттарында эффективдүү, бирок кесиптердин заманбап динамикасын начар чагылдырат.

2. А.Г. Пряжников инсандык маңызга басым жасайт, бирок тандоо көндүмдөрүн калыптандыруу механизмдерин жетишерлик сыпаттай албайт.

3. Л.С. Выготский социалдашууну белгилейт, бирок анын теориясы кесиптик аспектини өзүнчө бөлүп көрсөтпөйт.

4. С.Л. Рубинштейн тандоонун субъективдүүлүгүн ачып көрсөтөт, бирок билим алуу механизмдерин сыпаттабайт.

5. Д. Сьюпер универсалдуу курактык моделди көрсөтүүдө кросс-маданий айырмачылыкты жана заманбап санариптик реалдуулукту эске албайт.

4. Мектеп окуучуларынын кесиптик өзүн-өзү аныктоо моделдеринин классификациясы. Классификацияны заманбап тенденцияларды кошуп, кеңейтебиз.

4.1. Классикалык моделдер:

1. Когнитивдик-маалыматтык модель мектеп окуучусуна кесиптер жөнүндө мүмкүн болушунча көп маалымат берүүгө негизделет. Кемчилдиги – баалуулук-мотивациялык курамды эске албагандыгы.

2. Мотивациялык-баалуулук модели окуучунун кызыгууларында, муктаждыктарында / керектөөлөрүндө, мүдөөлөрүндө курулат. Көйгөй – өспүрүм куракта туруктуу баалуулуктарды аныктоонун татаалдыгы.

3. Социалдык-маданий моделде үй-бүлөнүн, мектептин, курдаштардын таасирине басым жасалат. Кемчилдиги – ички тандоонун эмес, сырткы басымдын ыктымалдыгы.

4.2. Заманбап моделдер:

4. Компетенттүүлүк модели универсалдуу көндүмдөрдүн өнүгүүсүнө негизделген: сынчыл ойлом; коммуникация; убакытты башкаруу; өзүн-өзү башкаруу. Башкы артыкчылык – келечектеги өзгөрүүлөргө ийкемдүүлүк.

5. Кесиптик өзүн-өзү аныктоонун санариптик модели, моделдин жаңы тиби, ал онлайн-ресурстарга, санариптик кесиптик багыттоого, виртуалдык стажировкаларга жана онлайн-тестирлөөлөргө негизделген. Кемчилдиги: санариптик көз карандылык жана тандоонун үстүртөн болуп калуу тобокелдиги.

6. Долбоордук-ишмердүүлүк модели, мектеп окуучуларынын реалдуу долбоорлорго жана практикага тартылышын көздөйт. Кесиптик тажрыйба берип, жумшак көндүмдөрдү калыптандырат.

7. Интегративдик модель (бир кыйла заманбап) когнитивдик, мотивациялык, социалдык жана санариптик элементтерди бириктирет. Барып турган адекваттуу заманбап билим берүү чөйрөсү болуп эсептелет.

Түшүнүктүн автордук аныктамасы. Такталган, кеңейтилген аныктама: Мектеп окуучуларынын өзүн-өзү кесиптик таануусу – бул окуучунун кызыгууларын, жөндөмдүүлүктөрүн, баалуулуктарды жана жашоодогу пландарды ойлонуусун, кесиптер жөнүндөгү маалыматтарды өздөштүрүүсүн, кесиптик иш-аракетке аралашуу тажрыйбасын алуусун, өз алдынча тандоо үчүн зарыл өнүгүү компетенцияларына ээ болуусун жана социалдык-экономикалык аныксыздык шарттарында жеке билим жана кесиптик траекторияларды түзүүнү камтыган, кесиптик иденттүүлүгүн/бирдейлигин калыптандыруучу үзгүлтүксүз, динамикалуу жана көп түрдүү компоненттүү процесс.

Корутунду. Өткөрүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, окуучулардын өзүн-өзү кесиптик таануусу, инсандык факторлордун өз ара аракетин, окутуу чөйрөсүн жана социалдык-маданий контекстин чагылдыруучу, татаал жана көп аспектилүү феномен болуп эсептелет. Колдо болгон илимий мамилелердин анализи алардын бири дагы ар тараптуу камтылган, заманбап шарттардагы татаалдыкты толук чагылдырган аныктаманы бербестигин тактады.

Кесиптик өзүн-өзү аныктоонун моделдерине жүргүзүлгөн классификация илимий элестөөлөрдүн маалыматтык жана мотивациялык моделдерден баштап ийкемдүү, интегративдик, санариптикке карай эволюциясын демонстрациялайт.

Сунушталып жаткан автордук аныктама кесиптик өзүн-өзү аныктоонун комплекстүү мүнөзүн жана түрдүү мамилелерди бирдиктүү теориялык конструкцияга бириктирүүгө умтулууну чагылдырат.

Алынган жыйынтыктар кесипке багыт берүү программаларын, педагогикалык коштоо моделдерин, тез өзгөрүп турган дүйнөдө

мектеп окуучуларын кесиптик социалдаштыруу стратегияларын түзүү үчүн негиз болушу мүмкүн.

Адабияттар:

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.
2. Пряжников А.Г. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.: Академия, 2012. – 256 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – М.: Смысл, 2004. – 512 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2009. – 712 с.
5. Super D.E. The Psychology of Careers. – New York: Harper & Row, 1957. – 362 p.
6. Кудрявцев В.Т. Развитие профессионального сознания школьников. – М.: Просвещение, 1988. – 144 с.
7. Чистякова С.Н. Профессиональное самоопределение молодежи. – М.: Педагогика, 2005. – 192 с.
8. Жумабаева Г.А. Адептик, руханий тарбия боюнча ата-энелердин педагогикалык сабаттуулугун жогорулатуу / Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – № 2 (63). – С. 106-113.
9. Зикирова Г.А., Мамасадыкова К.Т., Таштемирова А.А., Применение метода аналогии в процессе профориентационного обучения курсу математики для инженерных специальностей // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024 – №5. – С. 264-268.
10. Жороева М.К., Курманкулов Ш.Ж., Структура (модель) мероприятий по профориентационному обучению физике в колледжах // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – №2. – С. 305-309.

Рецензиялаган:

*Рысбаев С.К.,
КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*